

НОВЕ СЛОВО

За писемними джерелами ХІІІ століття, сіль на Київщину завозили з Прикарпаття, і Криму. Вже тоді їздили в Крим по сіль волами, запряженими в криті вози.

Непросто складалася доля чумацтва впродовж століть. Були й митарства, й розквіт, і занепад. Жило й розвивалося чумацтво насамперед зусиллями основних народних верств (козацтва, міщанства, селянства), позаяк держави, що володіли нашими землями, не були зацікавлені в розвитку української торгівлі.

Литовсько-руський і литовсько-польський періоди (ХІV—ХІVІ ст.) були доволі сприятливими для чумацького промислу. Виникають ярмарки, формуються центри торгівлі, здобувають магдебурзьке право міста, чумацький промисел охоплює значну частину людності.

За козацької доби (ХІVІ—кін. ХІVІІІ ст.) чумацтво бурхливо розвивалося на тлі загальнонаціонального піднесення. Наддніпрянщина стає головним центром чумацького промислу.

Із кінця ХІVІІІ ст. — протягом ХІХ ст. чумацький промисел переживає великі зміни й перетворення: від торгово-візницького до суто візницького та аж до повного занепаду з появою залізниць.

За таких умов виникає нова галузь чумацького промислу — візництво. Чумаки, особливо менш заможні, за плату перевозять чужі вантажі. У першій половині ХІХ ст. вони перевозять, наприклад, дві третини хліба з усієї кількості, яка потрапляє в Одеський порт.

Зазнає змін форма організації чумацького промислу — валка. Зникають чотири- та шестиволові мажі (сіль уже продають пудами, а не мажами). Хліб із України регулярно вивозять за кордон через порти. Окрім хліба, чумаки везуть з України льняне насіння, вовну, сало, спирт, горілку, лісоматеріали, прядиво, віск, мед, смолу, поташ, дьоготь тощо.

Чумацтво ХІХ ст. досить широко висвітлювалося у літературі. А чумацтво Звенигородщини того періоду було ще й пов'язане з життям і творчістю Тараса Шевченка.

Після наполеонівських війн (початок ХІХ ст.) у Європі значно зростає попит на український хліб. Чумаки з лісостепової та степової України перевозять до чорноморсько-азовських портів, а найбільше до Одеси, мільйони пудів українського зерна. Везли з поміщицьких маєтків здебільшого пшеницю. У перевезенні було задіяно не менше 500—800 тисяч пароволових маж. Із Київщини в 1833 році відправлено 300 тисяч четвертей зерна, а в 1847 — понад мільйон. Із Звенигородського повіту в 1847 році відправлено до Одеси понад 60 тисяч четвертей зерна, в тому числі 53 тисячі пшениці.

У середині ХІХ ст. на Київщині було до 17500 чумаків, що мали майже 70 тис. пар волів.

На Звенигородщині чумацтво з проведенням уманських віток залізничі від містечка Шпола до станції Вапнярка (1892 р.) помітно скорочується, а згодом і зовсім завмирає.

Вдавшись побіжно до історичного екскурсу, розглянемо етнографічні особливості чумацького промислу на Звенигородщині. Та найперше — про Тараса Шевченка і чумацтво.

Відомо, що батько Тараса Шевченка, Григорій, чумакував і возив до Одеси зерно. Через село Керелівку (тепер Шевченкове) пролягав чумацький шлях. Сам Тарас згадував, що його батько з братом Микитою були в Одесі. Десь року 1824

малий Тарас чумакує разом із батьком. Чи то хотів Григорій Шевченко звільнити сина хоч на якийсь час від лихого мачухи, чи то прихотити до чумацтва. Та, мабуть, їздив Тарас чумакувати не більше двох разів, бо навесні 1825 року батько помирає на 47 році життя. Чумакування Григорія Шевченка, очевидно, було однією з форм панщини. У той час перевезення хліба або інших вантажів вагою в 33 пуди парою волів на відстань 20 верств доброї дороги зараховували за день панщини. Чумаків-кріпаків посилали перевозити вантажі на відстань до 200 верств від маєтку. Да-

чотири воли, діставало чотири десятини землі на садибу, город і конопляник та орної 18 десятин у три поля.

Чумакувати своїми волами могли тільки заможні селяни. Парарослих, міцних волів сірої чи голубої масті з великими рогами (чумакували тільки такими волами) коштували від 80—120 до 200—250 карбованців сріблом. Отже, щоб стати чумаком, потрібно було мати значні кошти на купівлю волів, мажі, реманенту, різних товарів для продажу, закупівлі солі, риби, інших товарів. Чумаки мусили компенсувати собі витрати та мати певний

учасник Гайдамаччини. Батько — Григорій Шевченко — грамотний і майстровитий чоловік. Знався на ковальстві (в Моринцях, на садибі Копія, де мешкала тоді родина Тараса, була кузня, в якій працював Григорій), стельмахував, займався садівництвом і землеробством, любив книжки, щонеділі читав для домашніх “житіє святих”. А щодо чумакування Григорія Шевченка, то, звісно, цим промислом могли займатися лише енергійні, кмітливі господарі.

Ніколи, за жодних обставин Тарас Григорович Шевченко не чувся кріпаком ні в житті, ні особ-

і під ногами, і над головою. А на шляху тому чумацькі валки: сила-силенна круторогих волів, і вози риплять, і мережані ярма скриплять. А білі волів — поважні, кремезні, росли чумаки. Чумаки, які ще свято берегли свої прадавні традиції. Традиції, в яких жили найкращі риси від хліборобських і козацьких — жертвоне служіння громаді, захист знедолених, чесність, справедливість, готовність подолати будь-які труднощі, безмежна любов до рідної землі.

Для Шевченка чумакування було не тільки дитинним минулим. Тарас у чумацькому середовищі вперше відчув себе справді вільним, гідним, рівним серед рівних, паном життя. І вже ніколи не сприймав і не мирився з неповажним, несправедливим ставленням до себе та таких, як сам.

Розповіді дідуся і батька, спілкування з чумаками, які бачили Великий Луг і Січ-Матір, які берегли в пам'яті перекази про козацьку звитягу, про запорожців та їхні курені, мали неабиякий вплив на формування поетичної, пристрасної, волелюбної та безстрашної, щедрої і незалежної натури Тараса Шевченка. А ще не могли не вплинути на незборимий дух Шевченка численні селянські рухи в 20-ті, 30-ті і 40-ві роки на батьківщині поета.

Тарас Григорович присвятив чумацтву чимало своїх поетичних (“Чума”, “Неначе степом чумаки”, “Наймичка”, “Ой не п'ють пива-меди”), прозових (повість “Наймичка”), художніх (“Чумаки серед могил”, “Коло Седнева”) творів тощо.

Захоплювався Шевченко чумацькими піснями. Записував їх і чудово виконував (мав красивий, незвичайного тембру голос). Із чумацьких особливо любив пісні “Ой хто лиха не знає”, “У Києві на риночку” тощо. Українські пісні допомогли Шевченкові пережити солдатчину. Саме на засланні писав Шевченко твори, що стосуються чумацтва.

У пам'яті зрinalи картини дитинства — “гладкий широкий степ”, як “те море”, “білолиций місяць” і розмови з ним, крутобокі воли і мудрі чумаки. Спогади ті були як бальзам на душу в безсонні ночі трагічного буття. Буття, коли молодий, повний творчих поривань велетенський талант був відірваний від свого українського, рідного “тихого, ясного” світу і вкинтий до нікчемного, безнадійного, маловартісного чужого.

З усіх літературних джерел ХІХ ст. про чумацький промисел я не знайшла кращого, докладнішого опису чумацької садиби, аніж у повісті Тараса Шевченка “Наймичка”. Для Шевченка, спостережливого етнографа, кожна річ, кожна деталь побуту мала неабияку вагу. В повісті “Наймичка” в описах саду, господарських будівель — спогади Шевченка з рідного села, з батьківської оселі.

Доводиться жалкувати, що Шевченко не зміг здійснити своєї мрії — написати ґрунтовну працю з історії України, що зібраний ним фактичний матеріал зник під час арешту. Це була б унікальна праця за своїм змістом, враховуючи вислів Тараса Григоровича: “Історія мого життя становить історію моєї Батьківщини”, а також те, якої ваги у вивченні історії надавав Шевченко народнопоетичній творчості — “Наша пісня, наша дума не вмере, не загине, от де, люде, наша слава, слава України”.

● Надія ЗЯБЛЮК,
провідний науковий співробітник ДМНАП НАН України м. Київ

ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ЧУМАЦТВО

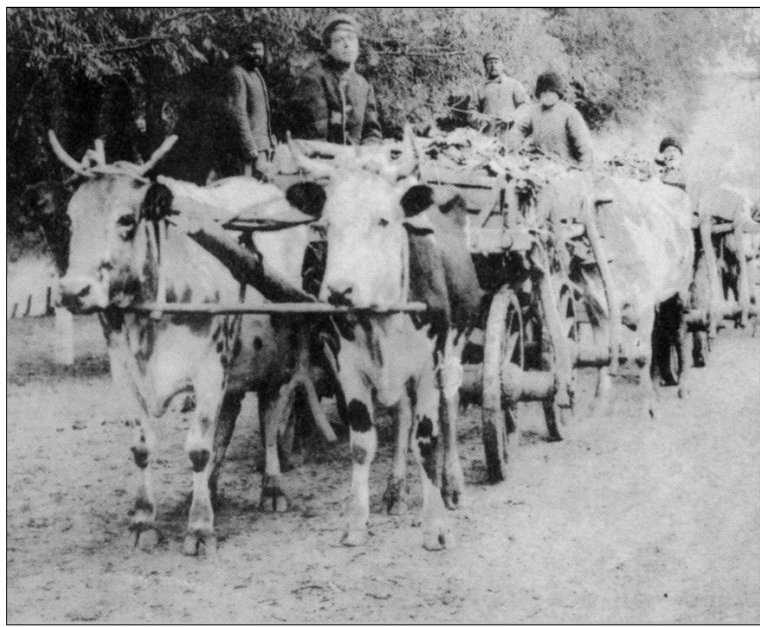
Чумацтво — унікальне явище в історії нашої країни, породжене традиціями демократичного укладу українців. Воно не має аналогів у поліетнічній культурі світу.

Сіль і риба були головними товарами чумацької торгівлі.

Цікава етимологія слів “чумаки”, “соленик”, “прасол”, “уходник”, “коломієць”. Цими словами називали людей, що займалися торгово-візницьким промислом, цим своєрідним феноменом народного купецтва.

Колисками чумацтва, на наш погляд, є густозаселені Наддніпрянщина, де була велика потреба в солі, та Прикарпаття, де добували сіль ще від епохи неоліту. Згодом промисел поширився по всій Україні.

Батьківщина Тараса Шевченка — Звенигородщина була значним осередком чумацтва протягом багатьох століть. Тут цей промисел затримався аж до початку ХХ століття. Чумаки мешкали в кожному селі й містечку. Виникло чумацтво на цій благословенній землі раніше, аніж козацтво, чи, може, водночас — питання окремого дослідження.

Чумацька валка. Поштова картка Г. П. Шевченка. Початок ХХ ст.

лекі ж перевезення хліба в Одесу здійснювалися за окрему плату на основі домовленості. Так, 1845 року чумакам за перевезення вантажів на відстань 10 верств платили по 20 копійок сріблом. За продаж одного воза привезеної солі чумаки Звенигородського повіту (40-ві рр. ХІХ ст.) одержували понад 16 рублів чистого прибутку.

Батько Тараса Шевченка — Григорій писався за документами тягловим господарем, себто таким, що мав не менше однієї пари волів, з якими повинен був працювати на поміщика. Такий тягловий селянин наділявся землею (півтори десятини на садибу та город, шість десятин орної). Господарство, що мало

прибуток за свою нелегку працю. То чи такою бідною була родина Тараса Шевченка? Чи правдиві міфи про безпросвітні злидні? Що це не так, свідчать самі тільки розміри садиби батьків Шевченка та його рідних, зокрема на колишній садибі брата Йосипа в наш час розміщується чотири чималі садиби мешканців села.

Батьки й діди Тараса Шевченка були ані бідними, ані темними.

Андрій, прадід Тараса Шевченка по батькові, що прибув у Керелівку після Полтавської битви, ймовірно, був козаком. Дід Іван, теж по батькові, — письменний і бувалий, знав багато історичних дум і пісень, чудовий оповідач,

ливо в творчості. Не чулася упослідженими кріпаками й чимала родина Шевченків, яка була підступно (як і багато керелівців) передана у власність зрусифікованого німця Василя Енгельгардта, порідненого з Потьомкіним, усесильним фаворитом цариці Катерини. Справедливо зазначив Євген Маланюк: “Наш-бо селянин, двигаючи на собі почесний тягар вікових національних обов'язків і бувши фактично спадкоємцем періодично відмираючої шляхти, є, може, найбільшим аристократом серед селянства Європи”.

Мати Тараса Григоровича — Катерина Бойко — розумна, лагідна, знала безліч пісень і гарно малювала. Не кріпачка, пішла заміж за кріпака Григорія Шевченка з великої любові. Уже тільки цей факт багато говорить про батьків нашого генія. А чи не був батько Катерини, Яків, нащадком чумаків-бойків із Прикарпаття? Ще так багато недослідженого про родовід Тараса.

Звісно, що для мудрого, освіченого Григорія Шевченка чумакування було не тільки повинністю. А для майбутнього великого поета й художника Тараса Шевченка дитячі враження від чумакування з батьком були глибинними й незабутніми, воістину тоді він пізнавав світ. Тарасові, який виростав серед високих пагорбів, глибоких ярів-байраків, зелених лісів і садків, розкішних водоймищ, відкрився раптом безмірний, неосяжний степ. Степ, де скрізь гуляла воля, де шелестіла тирса про козацьку славу, де мріялося солодко й думалося легко, де стелився широкий чумацький шлях

Чумаки занедужав у дорозі. Народна картина